

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

İLHAMƏ MƏMMƏDTAĞI qızı MƏMMƏDOVA

**DİSKURSUN KOHEZİYA XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(ALMAN VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN
MATERİALLARI ƏSASINDA)**

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2018

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi Dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Cavanşir Xankişi oğlu Muradov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Bakı Slayyan Universiteti**
Ümumi dilçilik kafedrası

Müdafiə “___” _____ 2018-ci il tarixdə saat ___-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent:

S.Y.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı: XX əsrin ortalarında mətn dilçiliyində yeni istiqamət yaranmağa başladı. Bu, diskursun təhlili ilə bağlı aparılan tədqiqat işləri idi. Mətnin kommunikativ funksiyasının necə formalaşması və onun izahı dilçilərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Müxtəlif tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq diskursa dair problemlərin həllində hələ də dilçilərin fərqli mülahizələri mövcuddur. Bu o deməkdir ki, diskursla bağlı məsələlərdə dilçilər eyni mövqedən çıxış etmirlər. Bunlardan birincisi diskurs termininin şərhilə bağlıdır. Elmi ədəbiyyatlarda diskursun şərhilə əsasən aşağıdakı kimi açıqlanır:

Bunlardan birincisi diskursun yazılı mətnlərdə və danışmada fiksə edilməsi, koqnitiv və tipoloji şərtlərə əsaslanaraq müəyyən kommunikativ məkanda mövcud olan konkret kommunikativ hadisə olmasıdır. Başqa sözlə desək, diskurs mətn və mətnətrafı fondan ibarətdir. O, formal konstruksiya olan mətni yaradan kommunikativ və mental proseslərin cəmi kimi götürülür¹.

Digər fikir diskursun müəyyən mövzu daxilindəki uyğun mətnlərin vəhdəti kimi götürülməsidir. Yəni diskursun məzmunu ayrıca bir mətnin deyil, ayrı-ayrı mətnlərin qarşılıqlı əlaqəsinin intertekstuallığını ehtiva edir. Başqa sözlə desək, diskurs eyni kommunikativ məkanda mövcud olan mətn tiplərinin qarşılıqlı əlaqəsinin vəhdətidir.

Diskursun qrammatikası ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Bəzi dilçilər diskursun öz qrammatikası olduğu fikrini irəli sürürlər². Diskursun komponentləri arasında formal-qrammatik və semantik əlaqələr olmasaydı, diskurs sadəcə mənasız söz və cümlələr yığından ibarət olardı. Diskursun bağlılığı və əlaqəliliyi koheziya və koherensiya əlaqələrinə söykənir. Bu əlaqələrin araşdırılması hələ də özünün konkret həllini tapmamışdır. Elmi ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, mətndə bağlılıq və əlaqəlilik münasibətini təmin edən koheziya və koherensiya vasitələri arasında dəqiq sərhəd hələ də göstərilməmişdir. Tədqiqat işində elmi diskursda bu bağlılığı həyata keçirən koheziya vasitələrinin təhlili (konkret olaraq alman və Azərbaycan dillərin materialı əsasında) mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

---

¹ Чернявская В. Е. Лингвистика текста, Лингвистика дискурса. Москва, «Флинта», 2013, s.114-116

² Christina G. Frank J., Textlinguistik und Textgrammatik. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s.176-177

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi alman və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında elmi diskursun formal-qrammatik bağlılığını təmin edən vasitələri təhlil etməkdir. Bu məqsədlə tədqiqat isində aşağıdakı məsələlərin həlli diqqət mərkəzində saxlanılmışdı:

- mətn və diskursun tədqiqində tarixi və müasir baxışların təhlili;
- diskursu yaradan amillərin linqvistik təhlili;
- diskursda əlaqəlilik və bütövlülük yaradan vasitələrin təhlili;
- diskursun tip və janrlarını tədqiq etmək;
- “elmi mətn”, “elmi diskurs” və “elmi üslub” anlayışlarına aydınlıq gətirmək;
- elmi diskursun janrlarını araşdırmaq;
- elmi diskursda koheziyanın ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək;
- alman və azərbaycandilli elmi diskursda intonasiyanın koheziv funksiyasını təhlil etmək;
- alman və azərbaycandilli elmi diskursda leksik - qrammatik koheziya vasitələrinin rolunu müəyyən etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işinin elmi yeniliyi diskursun bağlılığını təmin edən koheziya vasitələrinin araşdırılmasıdır. Bu koheziya vasitələrinin elmi diskurda yerinə yetirdiyi funksiyanın tədqiqi alman və azərbaycandilli diskurs nümunələri əsasında aparılan ilk müqayisəli təhlildir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti: Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti diskursun formal və qrammatik bağlılığının konkret dil materialları əsasında təhlili zamanı əldə edilən nəzəri biliklərdir. Alman və azərbaycandilli elmi diskursda koheziya vasitələrinin bağlılıq funksiyası elmi əsaslarla təhlil edilmişdir. Burada irəli sürülmüş nəzəri biliklər və konkret dil faktları üzərində aparılmış praktik işlər Azərbaycanda mətn dilçiliyində və diskursun linqvistik təhlilində, bu sahəyə dair mühazirələrdə, praktik kurslarda, tədris vəsaitlərində mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Dissertasiya işinin obyekt alman və azərbaycandilli elmi diskursdur. Tədqiqatın predmeti isə alman və azərbaycandilli elmi diskursun bağlılığını təmin edən koheziya vasitələrlərinin təhlilidir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat işində deduktiv, induktiv və həmçinin müqayisəli – tutuşdurma metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri: Tədqiqatın mənbələri alman və Azərbaycan dilində olan elmi diskursa dair materiallar - elmi məqalələr, monoqrafiyalar, dissertasiya işləri, mühazirələr, internet səhifələrindəki elmi materiallar olmuşdur.

Müdəfiyə əsağıdaki elmi müddəalar təqdim edilmişdir:

- diskurs və mətnin oxşar və fərqli cəhətləri;
- diskursun təşkilində formal - qrammatik bağlılığın əhəmiyyəti;
- diskursun tip və janrları;
- elmi diskursun janrları;
- elmi diskursda koheziya vasitələrinin əhəmiyyəti;
- intonasiyanın diskursda koheziv rolu;
- leksik - qrammatik koheziya vasitələrinin alman və azərbaycandilli elmi diskursda müqayisəli təhlili;

Tədqiqatın aprobasiyası: Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın mövzusu Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi Şurasında təsdiq olunmuşdur. Tədqiqat zamanı əldə edilmiş nəticələr respublikada keçirilmiş elmi konfransda məruzə edilmiş, kafedranın iclasında müzakirə olunmuşdur. Mövzu ilə bağlı Azərbaycanda və xaricdə 7 məqalə və tezislər çap edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu: Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin mövzusu “Diskursun koheziya xüsusiyyətləri” adlanır. Burada diskursun bağlılığını təmin edən koheziya vasitələri və onların elmi diskurdakı rolunu alman və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında tədqiqata cəlb edilmişdir. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş hissədə dissertasiya işinin mövzusu, tədqiqatın məqsədi, objekti, predmeti, metodları, bu zaman əldə edilmiş elmi yeniliklər, tədqiqatın aprobasiyası haqqında məlumat yer alır.

“Diskursun tədqiqində müasir vəziyyət” adlanan I fəsil üç yarımfəsildən ibarətdir .

Birinci yarımfəsil “Mətn və diskurs: tarixi və müasir yanaşma” adlanır. Burada “diskurs” termininin yaranması, onun “mətn” termini ilə oxşar və fərqli cəhətləri haqqda söhbət açılır.

Bildiyiniz kimi, mətn dilçiliyinin yaranması XX əsrin 50-70-ci illərinə təsadüf edir. Mətn dilçiliyi mətnin qurulması, təhlili, onun ünsiyyət prosesindəki funksiyası və s. məsələləri təhlil etməklə bu proseslərin daha qlobal təhlili məsələləri ilə də maraqlanmağa başladı. Bu zaman “diskurs”, “diskursun tədqiqi”, diskursla bağlı digər məsələlər geniş tədqiqat obyektinə çevrildi.

Daha sonra dilçilər fikirlərini inkişaf etdirməklə diskursa yeni yanaşma sərgilədilər. İlk mərhələdə diskurs mətn kimi və yaxud mətn daxilində tədqiq edilirdi. I fəsilə biz “mətn” və “diskurs” haqqda dilçilərin yanaşmasını əsas götürməklə diskursun hazırkı mövqeyinə diqqət cəlb etmişik.

Tədqiqat işində rus (N.V.Pançenko, Z.Y. Turayeva, İ.R.Qalpern, V.Y.Çernyavskaya, V.İ.Karasik, A.A. Kibrik, M.L.Makarov və s.), alman (Z.Y.Şmidt, K.Brinker, H.Vater, V. Dressler, V.Heinemann, G.Greif, H.Veinrix, G.Zifonun, R.Rath və s.), həmçinin Azərbaycan dilçilərinin (K. Abdullayev, F.Veysəlli, A. Məmmədov və s.) mətn və diskursla bağlı maraqlı fikirləri öz əksini tapmışdır.

Diskurs danışıqın əsas funksiyalarını daşıyan paralingvistik faktorlarını (jest, mimika), deytik jestləri, emosional təsirləri özündə əks etdirir. O öz “qrammatikası”, öz “leksikonu” ilə mövcud olan məfhum deyil, lakin elə mətnlərdə reallaşır ki, onların xüsusi qrammatikası, xüsusi leksikonu, sözlərin işlədilməsinin xüsusi qaydaları, xüsusi sintaksisi və semantikasi mövcuddur. Hər bir diskursda özünəməxsus sinonim əvəzləmələri qaydaları, etiket qaydaları hökm sürür. Y.S.Stepanov bunu fəlsəfi anlamda “alternativ aləm” adlandırır¹.

Diskursu ona görə “alternativ aləm” adlandırılır ki, situasiyada reallaşan mətn danışanın və dinləyənin qarşılıqlı psixoloji, məntiqi durumundan, sosial statusundan asılı olur, bəzən isə nəzərdə tutulan məsələlər tamamilə fərqli istiqamətdə inkişaf edir.

Holland alimi T.A.van Deykə diskursu “aktual söylənilən mətn”, mətni isə “söylənilənin mücərrəd qrammatik strukturu” adlandırır².

Əlbəttə ki, mətn müəllifin düşündüyü və təhlil etdiyi məsələlərin qrammatik qaydalar əsasında tərtib etdiyi, məzmun bütövlüyünə malik

---

¹ Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности. Язык и наука конца XX века. Сб. статей. Москва: РГГУ, 1995, s.44-45.

² Дейк Т. Д. ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989, s. 121-122

olan strukturudur. T.A.van Deykin “mətn isə söylənilənin mücərrəd qrammatik strukturudur” fikri təkcə şifahi mətnlərə aid edilə bilər. Lakin mətn ilkin formada yazılı şəkildə mövcud olubsa və sonradan səsləndirilsə, onda bu fikir mətnin şərhində yetərsiz sayılır. Diskursun “aktual söylənilən mətn” olması fikri şifahi diskurs üçün tamamilə qəbul ediləndir. Lakin yazılı diskursda da aktuallıq özünü göstərir və bu aktuallıq şifahi diskursdan fərqlənir. Bu fərq müəllif və oxucu, danışan və dinləyən arasındakı “zaman və məkan”, həmçinin mental ünsiyyət zamanı özünü göstərir. Yazılmış mətndə də müəllif və oxucu arasında qarşılıqlı əlaqə yaranır. Əks təqdirdə oxucu müəllifin nə demək istədiyini analaya bilməz. Həmçinin müəllifin nə demək istədiyini də hər bir oxucu özünəməxsus şəkildə anlaya bilər. Mətnin oxunması zamanı oxucu ona lazım olan və ya ona aydın olmayan fikirlərin altından xətt çəkir, qeydlər aparır, özü üçün müəyyən hökmlər çıxarır, gələcəkdə bu haqqda müəlliflə və ya digər şəxslərlə müzakirə aparmaq üçün baza hazırlayır. Bu prosesin özü aktuallıq deyilmi?! Demək, mətn də aktuallığı özündə ehtiva edir, lakin “zaman və məkan” məqamı şifahi və yazılı diskursda aktuallığın müxtəlif forması ilə seçilir. Biz yazılı diskursdakı bu aktuallığı passiv aktuallıq, şifahi diskursdakı aktuallığı isə aktiv aktuallıq adlandırsaq yanlışdır.

Professor F.Veysəlli diskursun formuluunu aşağıdakı kimi verir:

Diskurs=dil və ya üslub özəlliyi+mətn+kontekst¹.

A.Məmmədov və M. Məmmədov da diskursu mətn və kontekstin vəhdətində götürürlər. Bu dilçilər N.Enkvistin diskursa yanaşmasını klassik hesab edir və onun bu fikrini qeyd edirlər:” Diskurs mətn ilə situasiya komponentinə malik kontekstin məcmusudur”².

Beləliklə, aydın oldu ki, diskurs müasir elmi ədəbiyyatda təkcə rəhbərlik mətn, dialoq, şifahi söylənilən mətn və s. kimi deyil, həmçinin ekstralingvistik və sosial - kulturoloji faktorları özündə cəmləşdirən kommunikativ aktdır.

Başqa sözlə, mətn mücərrəd, formal konstruksiya, diskurs isə ekstralingvistik faktorlarla bağlı olan mental proseslər baxımından mətnin konsituasiyada aktuallaşmasının müxtəlif formalarıdır.

İkinci yarım fəsilə diskursu yaradan faktorların lingvistik təhlilinə həsr edilir. Diskurs özündə mətni ehtiva etdiyi üçün onun lingv-

---

¹ Veysəlli F. Diskursun təhlilinə giriş. Bakı: Təhsil, 2010, s.22

² Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perespektivləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, s.9

vistik təhlili də ilk növbədə mətnin linqvistik təhlilinə əsaslanmalıdır. Burada R.Baugrand və V. Dreslerin tekstuallıq məsələlərinə toxunulur və eləcə də diskursu yaradan digər amillərin – kontekst və situasiya, ekstralingvistik faktorların təhlili aparılır.

Qeyd edilir ki, diskursun təşkilində əsaslı rola malik olan mətn təkcə diskursu yarada bilməz. Mətnlə yanaşı konsituasiya, ekstralingvistik faktorlar da diskursun təşkilində eyni dərəcədə labüddür.

Üçüncü yarımfəsildə diskursda başlıca amil olan əlaqəlilik və bütövlülük məsələləri qabarıqlır. Diskursun yaranmasında koheziya və koherentliyin rolu təhlil edilir.

Diskursu təşkil edən cümlələr daxilindəki əlaqə onlar arasındakı tabesiz və ya tabeli əlaqədən deyil, fikrin ardıcıl və əlaqəli davamını təmin edən xüsusi bağlılıq münasibətlərindən gəlir. Bu münasibətləri təmin edən vasitələr koheziya vasitələri adlanır. Diskursda koherentlik münasibətlərinin şaquli, koheziv münasibətlərin isə üfüqi bağlılığa və əlaqələnməyə aid olduğu göstərilir.

II fəsil “Elmi diskursun linqvistik təhlili” başlığı altında formalaşır. Bu fəsilin birinci yarımfəsildə aparılmış təhlillər diskursun tip və janrlarını əhatə edir və diskursun funksional üslublara görə (bədi, elmi, publisistik, məişət və rəsmi – işgüzar) tipologiyası, ünsiyyət iştirakçılarna görə fərqləndirilən şəxsiyyətə yönələn (fərdi) və institutlaşmış diskurs tipləri, həmçinin diskursun reallaşmasının hansı formada mövcudluğu məsələsinin təhlili aparılır.

Bu tədqiqat işində diskursun tipologiyasına funksional üslublar mövqeyindən yanaşmağı məqsəduyğun hesab edirik və diskursun əsas tiplərini qeyd edirik. Eyni zamanda bu diskurs tipləri özlərində daha çox və müxtəlif alt diskursları birləşdirir. Bu alt diskursları isə onların janrları kimi qəbul etmək daha düzgün olardı. Məs.: elmi diskurs tip, monoqrafiya, dərslik, mühazirə və s. isə onun janrlarıdır.

İkinci yarımfəsildə əsas diqqət “elmi mətn”, “elmi diskurs” və “elmi üslub” anlayışlarının təhlilinə yönəlir. Elmi diskursu formalaşdırən “elmi dilin” leksik-morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri alman və Azərbaycan dillində nümunələr əsasında izah edilir.

Bütün diskurslarda olduğu kimi, elmi diskursun strukturunun təşkilində də əsas rolu feil oynayır¹. Belə hallarda feilin şəxslə forması daha çox işlənir. Elmi diskursda daha çox işlənən “tipik feillər”

---

¹ Kretzenbacher H. L., Weinrich H. Linguistik der Wissenschaftssprache. Hrsg: Berlin:Walter de Gruyter. 1995, s.31.

vardır. Bunlar ona görə “tipik feillər” adlanır ki, onlar hər bir fikrin reallaşmasında dəfələrlə təkrarlanır. Belə feillər həm alman dilində, həm də Azərbaycan dilində o qədər də çox deyil. Məs.: alman dilində **bezeichnen (bildirmək, göstərmək), vermuten (güman etmək), verzweifeln (şübhə etmək), scheinen (görünmək), hinweisen (işarə etmək), realisieren (reallaşdırmaq), festhalten (təsdiq etmək), entsprechen (uyğun gəlmək), dürfen + İnfinitiv” (bacarmaq, icazəsi olmaq + İnfinitiv)** konstruksiyası və s., eləcə də Azərbaycan dilində **təşkil etmək, ibarət olmaq, əsaslanmaq, təsdiqini tapmaq, vermək olar, uyğun gəlmək, aydınlaşdırmaq, təhlil etmək, istifadə etmək, nəzər yetirmək, istifadə etmək, qeyd etmək, araşdırmaq** və s. dediyimizə nümunə ola bilər.

Elmi diskurs üçün növbəti informasiyanın çatdırılmasında müəyyən modal sözlər və leksik vahidlərdən istifadə edilir. Məs.: **weiterhin (irəlidə), im Folgenden (bundan sonra), im nächsten Kapitel (növbəti fəsildə), unten (aşağıda), noch (yənə), so wird deutlich (belə aydın olur ki ...)** və s.

Elmi mətnlərin ümumiləşmiş xarakterini nəzərə alsaq, burada şəxs kateqoriyasının özünəməxsusluğunu görürük. Elmi diskursda informasiya I şəxsin təkində və cəmində verilir. Müasir elmi cəmiyyətdə bu cür müraciət formaları I şəxsin təkində aparılır. Lakin I şəxsin cəmində də yazılan elmi işlər vardır. Bu təkcə adresantın əqli fəaliyyətinə deyil, həmçinin bu fikrin arxasında böyük bir kollektivin əməyinin olmasına işarədir. Bu həm də müəllifin təvazökarlığına və obyektivliyinə işarədir.

Elmi mətnlərdə feillərin daha çox məchul növdə işlənməsi bütün diqqəti fəaliyyətin təsvirini verənə deyil, məhz prosesə yönəlməsini təmin edir. Alman dilində fikirlərin vəziyyət passivində (Zustandspassiv) işlənməsi araşdırmaların yekunlaşdırılmasında daha çox işlənir¹. Məchul növ daha çox ifadələr səklində verilir, məsələn, **buradan belə başa düşülür ki, qeyd edilir ki, ist festgestellt, dass ... / ist bestimmt, dass ... (müəyyən olunur), wurde bezeichnet, dass ... (göstərildi ki, ...)** və s.

Elmi mətnlərdə təkdə olan ismə müraciət, əslində cəmdə və mücərrəd mənada olan isimlərə işarədir. Məs.:

---

¹ Чернявская В.Е. Интертекстуальность как текстообразующая категория вторичного текста в научной коммуникации. Ульяновск: СВНЦ, 1996, s.88-89

■ *Qarşılıqlı əlaqə universal xarakter daşıyır, yəni bütün mövcud hallarda özünü göstərir*¹.

Göründüyü kimi, bu nümunədəki, **qarşılıqlı əlaqə** “söz birləşməsi təkcə bir əlaqə haqqda fikir yaratmır.

Biz elmi diskursun sintaktik quruluşunda bağlılıq və əlaqə yaradan söz və söz birləşmələri belə diskursun sintaktik xüsusiyyətlərini əhatə edir. Bunları qısa şəkildə aşağıdakı kimi verə bilərik.

1) Fikrin əvvəl söylənilənlə əlaqəsini yaradan söz birləşmələri: məs., **qeyd etmək lazımdır ki, nəzərdən keçirmək lazımdır, təhlil etmək lazımdı, bu onu göstərir ki, əvvəldə qeyd etdiyim kimi** və s.. :

2) Fikrin təsdiqlənməsini və əvvəlki fikirlə əlaqə yaradan ara sözlər və söz birləşmələri: **əlbəttə, həqiqətən, düzdür, nəhayət, beləliklə, deməli, xülasə, ümumiyyətlə, gördük ki, aydın oldu ki** və s..

3) Elmi mətnlərdə məlumatın mənbəyinə işarə edən ara sözlərdən geniş istifadə olunur (məs.: **fikrimizcə.., müəllifə görə, elmi tədqiqatlara əsasən ...**).

4) Sual cümlələri elmi mətnlərdə xüsusi funksiya daşıyır. Bu müəllifin diqqətini məsələyə bir daha yönəltməsilə əlaqədardır.

5) Elmi mətnlərdə mürəkkəb cümlələrin istifadəsi xarakterikdir. Bu zaman aşağıdakı bağlayıcılarla düzələn mürəkkəb cümlələr daha çox üstünlük təşkil edir: Məs.:

a) **səbəb – nəticə, məqsəd bildirən bağlayıcılarla (ona görə ki, çünki, deswegen, denn, weil, da , um + zu + Infinitiv qrupu və s.)** düzələn mürəkkəb cümlələr:

b) **aydınlaşdırma bildirən (yəni, yəni ki, məsələn, d.h., z.B.:**) bağlayıcılarla düzələn mürəkkəb cümlələr: belə cümlələr söylənilən fikrə yenidən qayıtma , dəqiqləşdirmə məqsədi daşıyır.

c) **fikrin qarşılaşdırılmasına və müqayisə edilməsinə xidmət edən bağlayıcılarla (amma, ancaq, lakin, aber,...)** düzələn mürəkkəb cümlələr:

Araşdırmalarıma görə, Azərbaycan dilli elmi mətnlərdə əsasən **amma, ancaq, lakin** bağlayıcıları, alman dilli elmi mətnlər də isə **aber** bağlayıcısı daha çox ara söz funksiyasında işlənməklə əvvəlki fikirlə qarşılıqlı münasibət mövqeyindən çıxış edirlər.

d) **Şərt bildirən bağlayıcılar (əgər, wenn, falls, ...):** alman dilli elmi mətnlər üçün **wenn, falls** tabelillik bağlayıcıları ilə düzələn şərt

---

¹ Hacıyev Z., Fəlsəfə (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı : Turan evi, 2012, s. 139.

budaq cümlələri tipikdir və bu tip cümlələr elmi təhlillərin aparılmasının vacibliyinə fikri yönəltmək məqsədi daşıyır.

6) Şəxsi cümlələr və qeyri – müəyyən şəxsi cümlələr elmi fəaliyyətə diqqət yönəldir¹. Şəxsi cümlələr belə mətnlərdə verilən informasiyanın vacib və ya o qədər də vacib olmayan, yetərli və ya yetərsizlik kimi xarakter yaradır. Bura aşağıdakı ara sözlər və ifadələr aiddir, məsələn, **mümkündür ki, ... , ola bilsin .... , təbii ki, ... , es lässt sich so formulieren (bunu belə formalaşdırmaq ola ki), es scheint begründet (belə əsaslandırılır), es ist zu vermuten (güman edilir), ...)** və s..

Üçüncü yarımfəsildə isə elmi diskursun janrlarından bəhs olunur. Göstərilir ki, kommunikasiya iştirakçıları arasındakı münasibətdən asılı olaraq diskurs 2 əsas qrupa bölünür: institutlaşmış və şəxsiyyət-yönümlü. Elmi diskurs institutlaşmış ünsiyyətin növlərindən biri hesab edilir. Şəxsiyyət-yönümlü mətndən fərqli olaraq institutlaşmış ünsiyyət ictimai institutlarda sosial vəziyyətə söykənən qismən və ya bütövlükdə elmi ünsiyyətdir. Etiraf etmək lazımdır ki, təcrübədə sırf institutlaşmış və ya sırf şəxsiyyət-yönümlü diskursa rast gəlmək çətinidir.

M. Oleşkov institutlaşmış diskursun tipi kimi “ didaktik diskurs”u ayırır və onun tiplərindən ən vacibini **informativ diskurs** hesab edir. Daha sonra **arqumentativ, monipulyasiyaedici diskurs, konsolidar və instruktiv diskurs** (birləşdirmək, möhkəmləndirmək, çevirmək) tipləri qeyd edilir².

Elmi diskurs həm yazılı, həm də şifahi formada reallaşır. Şifahi formaya elmi konfranslardakı çıxışlar, məruzə, müzakirələr, yazılı formaya monoqrafıya, dərslik, tədris vəsaiti ,elmi və metodiki jurnal məqaləsi və s. aiddir. Bu diskursun şifahi janrı ilə yazılı janrında zaman və məkan təsəvvürləri müxtəlifdir. Şifahi janrdə kommunikasiya prosesi birmənalı olaraq eyni zaman və məkan daxilində baş verir. Məruzə edən alim və bu sahənin mütəxəssisləri olan dinləyicilər arasında baş verən kommunikativ hadisə eyni məkanda (dəyirmi stol ətrafında, konfransda, laboratoriyada, ümumi professional maraqları

---

¹ Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста, Москва: Либроком, 2010, s.76

² Олешков М.Ю. Моделирование коммуникативного процесса / Моногр. - Нижний Тагил, 2006, s. 77-102

olan iştirakçıların müzakirəsi və s.) və eyni zamanda reallaşır¹.

Yazılı janrdə isə (məqalə, monoqrafiya, ...) yuxarıda göstərilənlər fərqli məqamlar yaradır. Düzdür, illokutiv danışıq aktında şifahi janrın mətnindəki kimi eyni məqsəd (müəyyən elmi sferada aparılmış tədqiqatın nəticələri və onların sistemləşdirilməsi barədə obyektiv elmi biliklərin çatdırılması) gözlənilir. Lakin perlokusiya yazılı janrdə şifahi janrdə olduğu kimi eyni zaman və məkan daxilində baş vermir.

III fəsil isə diskursu formalaşdıran koheziv vasitələrinin alman və azərbaycandilli diskurs nümunələri əsasında praktik təhlilinə həsr edilmişdir. Hər iki dilin elmi diskurs nümunələri üzərində aparılmış müqayisəli təhlillər kohezivanın ifadə vasitələrinin bu dillərdə eyni və ya fərqli məqamlarını ortaya çıxartdı.

Bu fəslin birinci yarım fəsilində kohezivanın ifadə vasitələri haqqda ümumi fikirlər qeyd edilir və belə vasitələrin bölgüsü aparılır. Qeyd edilir ki, elmi ədəbiyyatların təhlili diskursun bağlılığını yaradan koheziv vasitələrinin istənilən halda iki bölgüsünü aparmağa zəmin yaradır. Bunlar:

■ fonetik vasitələr: bura danışıqda - intonasiya/ prosodiya; yazıda – qrafik elementlər (durğu işarələri, simvollar...) daxildir;

■ leksik-qrammatik vasitələr: bura rekurrentlik (təkrarlar), paralelizmlər, parafraz, ellipsis, proformlar (əvəzedici vasitələr), inversiya, bağlayıcılar, deyktik vasitələr və substitusiya daxildir.

İkinci yarım fəsildə intonasiyanın koheziv rolu canlı diskurs nümunələri əsasında təhlil edilir. Və bu zaman fonetik vasitələrin hansı funksiyanı yerinə yetirdiyi məsələlərinə toxunulur. Elmi diskursun şifahi formasında prasodik vasitələrin koheziv xüsusiyyətləri canlı nümunələr əsasında aparılmışdır. Şifahi diskursun mətnindəki “qrammatik çatışmamazlıqlar” onun nə dərəcədə dinləyici tərəfindən anlaşılan olmasının əyani təhlili aparılmışdır.

Üçüncü yarım fəsildə isə yuxarıda qeyd olunan leksik-qrammatik koheziv vasitələrinin təhlili aparılır.

Rekurrentlik

R. Bauqrand və V. Dresler isə rekurrentliyi elementlərin və nümunələrin sadə təkrarı adlandırırlar². Belə rekurrentliyi K.Abdullayev

---

¹ Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002, с. 230

² Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.51.

tam rekurrentlik adlandırır¹. Bu zaman bir cümlədəki söz və ya söz birləşməsi digər cümlələrdə olduğu kimi təkrarlanır. R. Bauqrand və V. Dresler həmçinin qismən rekurrentlik (partielle Rekurrenz), elementlərin rekurrentliyi (Parallelismus), məzmunun rekurrentliyini (Paraphrase) və elementlərin bir neçəsinin atılmaqla strukturun və məzmunun təkrarını (Ellipse) qeyd edirlər².

German dilçiliyində təkrarlar ritorik, eləcə də üslubi məqsədlə bu və ya digər dil vahidinin təkrar işlənməsi nəzərdə tutulur. Elmi diskurs daha çox dəqiqlik tələb etdiyi üçün belə mətnlərdə rekurrentlik ən çox istifadə edilən kohezivə vasitəsidir desək yanılmırıq. Təkrarlar elmi diskursda dinləyicinin və ya oxucunun verilən informasiyaya diqqətini cəmləmək, informasiyanın kommunikativ prosesdə inkişafını izləmək, hadisə və proses haqqda tam aydın və dəqiq təəssürat yaratmaq, verilən informasiyanı asanlıqla anlamaq üçün əsaslı zəmin yaradır.

Elmi diskursda tam leksik təkrarlar ən çox isimlər və qeyri-predikativ birləşmələr (söz birləşmələri) formasında özünü göstərir. Məs.:

a) isim kimi;

■ *„Linguistik“ ist seit Saussure die Bezeichnung für „Sprachwissenschaft“, insbes. die systembezogene, strukturalistische Sprachbetrachtung. Im engeren Sinne ist Linguistik also die Wissenschaften von der (synchronen) inneren Struktur der Sprache. In einem weiteren Sinne ist „Linguistik“ Synonym zu „Sprachwissenschaft“. Als solche ist sie eine „wissenschaftliche Disziplin, deren Ziel es ist, Sprache und Sprechen unter allen theoretisch und praktisch relevanten Aspekten und in allen Beziehungen zu angrenzenden Disziplinen zu beschreiben“³ In diesem weiten Sinne ist „Linguistik“ in Verbindung mit „Kulturwissenschaft“ zu verstehen (Kuße H. Kulturwissenschaftliche Linguistik (Materialien zur Vorlesung): Institut für Slavistik /Slavische*

---

¹ Abdullayev K. Məmmədov A.Y., Musayev M.M., Üstünova K., Novruzova N.S, Hüseynov Ş.Q. Rzayeva G.N, Hacıyeva K.B., Ziyadova L.V., Fətəliyeva S.Q., Nağıyeva G.Q. Məhərrəmova G.A, Zeynalova Ş.T., Səlimova F.Q., Məhərrəmova V.H. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, s. 119-120

² Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.51.

³ Bußmann, 1983, 494

Sprachgeschichte und Sprachwissenschaft. Teil I-IV. Dresden, 2010/2011¹.

b) qeyri-predikativ birləşmələr kimi;

■ *Elm və texnikanın inkişafı, həmçinin Azərbaycanın dünya birliyinə integrasiyası Avropa dillərindən külli miqdarda sözlərin dilimizə keçməsinə zəmin yaratmışdır. Avropa dillərindən Azərbaycan dilinə o zaman söz keçir ki, bu dildə həmin sözün ifadə etdiyi məfhumu bildirən başqa söz olmur və ya onun tam ekvivalent variantını dildə ifadə etmək çətin olur*².

Elmi mətnlərdə söz və ya söz birləşmələrinin təkrarı koheziv əlaqəyə xidmət etməklə bərabər, həm də məzmun əlaqələri yaratmaqla məlumatın tam dəqiq və aydın ötürülməsinə xidmət edir. Bu zaman oxucu və ya dinləyici üçün yeni informasiyanın anlaşılması çətinlik törətmir. 1-ci nümunədə “*Linguistik*” sözünün təkrarlanması növbəti cümlədə söhbətin “*Sprachwissenschaft*” terminindən deyil, məhz “*Linguistik*” terminindən getdiyini dəqiq göstərir və hər iki cümlə arasında koheziv əlaqə fikrlərin bağlanması xidmət edir. Eyni hal „*Avropa dillərindən*” söz birləşməsinin təkrarı zamanı da müşahidə olunur. Belə bağlılıq eyni zamanda qismən rekurrentlik zamanı da baş verir.

Qismən rekurrentliyi K.Abdullayev leksik vahidin növbəti cümlədə dəyişikliyə uğraması kimi izah edir³. Bu halda onların şəkilçilər qəbul etməklə dəyişməsi cümlələr arasındakı bağlılığı yaradır. Natamam təkrarlara Azərbaycan dilində daha çox rast gəlinir. A. Axundov Azərbaycan dilinin iltisafı dillərdən olduğunu əsas götürərək, dilimizdəki qrammatik mənaların məhz şəkilçilər vasitəsilə ifadə olunduğunu qeyd edir⁴.

Bu dəyişiklik isimlərin qarşısında artiklin hallanması, isimlərin söz önlərilə işlənməsi, sifətin və isimin hal şəkilçiləri qəbul edərək

---

¹http://tudresden.de/die_tu_dresden/fakultaeten/fakultaet_sprach_literatur_und_kulturtwissenschaften/slavistik/studium/unterrichtsmat/mat_ws201011/Vorl_KultWi-Ling_WS%202010_I%20bis%20V%20und%20Lit.pdf s.4

² AMEA, Filologiya məsələləri, Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, № 1 s. 206

³ Abdullayev K. Məmmədov A.Y., Musayev M.M., Üstünova K., Novruzova N.S, Hüseynov Ş.Q. Rzaeva G.N, Hacıyeva K.B., Ziyadova L.V., Fətəliyeva S.Q., Nağıyeva G.Q. Məhərrəmovə G.A, Zeynalova Ş.T., Səlimova F.Q., Məhərrəmovə V.H. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, s.127

⁴ Axundov A. Seçilmiş əsərləri. II cild, Bakı: Elm və Təhsil. 2012, s. 315

işlənməsi, zaman şəkilçiləri və s. hesabına baş verir. Azərbaycan dilində artikl olmadığı üçün bu hal sözdüzəldici və sözdəyişdirici səkilçilərin, həmçinin qoşmaların iştirakı ilə özünü göstərir (bax: K. Abdullayev, R. Bauqrand və V. Dreslere). Qismən təkrarlar da söz və söz birləşmələri vasitəsilə mətnə özünü göstərir. Natamam leksik təkrarlar əsas komponentə digər nitq hissələrinin qoşulması ilə də özünü göstərir.

■ *Məlumdur ki, suda, həmçinin sulu məhlullarda müxtəlif ölçülü aqreqatlar (molekullardan ibarət sistem) mövcuddur. İstilik hərəkəti hesabına belə aqreqatlar bir haldan digər hala keçmək üçün lazım olan enerji əldə edərək aktiv hala keçirlər. Sonra bu aqreqatlar qazandığı enerjini kinetik enerji şəklində sərf edərək digər yerdə bağlanırlar¹.*

Bu nümunədə **müxtəlif ölçülü** (sifət) → **belə** (işarə əvəzliyi) → **bu** (işarə əvəzliyi) aqreqatlar sözüne qoşulmaqla natamam leksik təkrar kimi çıxış edir və cümlələrin bir - birinə bağlanması funksiyasını həyat keçirir. Yəni cümlələri oxuduqda söhbətin məhz hansı aqreatlardan getdiyi oxucuya hər dəfə təkrar olaraq çatdırılır və eyni zamanda fikirin anlaşılması üçün əvvəlki cümlələrə qayıtmağa ehtiyac qalmır.

R. Bauqrand və V. Dreslere görə, **paralelizm** strukturun hər dəfə yeni elementlərlə təkrarına aid edilir².

Paralelizm ifadələrin elə təkrarıdır ki, bu zaman təkrar olunan ifadənin strukturuna hər dəfə yeni bir element qoşulur. Onlar elə xüsusi təkrar növüdür ki, bu zaman təkrarlanma komponentə görə yox, cümlənin bütöv struktura aid olur. Belə rekurrentlər daha çox lirikada, reklamda və ya jurnalist mətnlərində məzmun bütövlüyünü yaratmaq məqsədilə işlədilir. Lakin bu o demək deyil ki, paralelizmlərə elmi mətnlərdə rast gəlinmir. Məs.:

■ *Das kann bei manchen Patienten Erstickungsängste auslösen.*

Diese vier Schritte helfen beim Entzug:

1. **Tauschen Sie Ihr Produkt durch ein spezielles Nasenspray für Kinder aus.**

2. **Wenden Sie das Kinderspray abwechselnd mit einem Meerwassernasenspray an.**

3. **Verringern Sie die Dosis des Kindersprays, bis Sie nur noch mit dem Meerwasserspray auskommen.**

---

¹ Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı. Materiallar. Qafqaz Universiteti. Bakı, Azərbaycan. 18-19 April 2014, s.11

² Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.52

4. Zusätzlich können Sie ein heilendes Nasenspray mit Vitaminmischungen verwenden¹.

Nümunədəki paralelizmi cədvəl səkində verək:

Cədvəl 3.2

Predikat	Subyekt	Obyekt
Tauschen.... aus	Sie	Ihr Produkt durch ein spezielles Nasenspray für Kinder
Wenden ... an	Sie	das Kinderspray abwechselnd mit einem Meerwassernasenspray
Verringern	Sie	die Dosis des Kindersprays, bis Sie nur noch mit dem Meerwasserspray auskommen.
Zusätzlich können ... verwenden	Sie	ein heilendes Nasenspray mit Vitaminmischungen

Alman dilində əmr cümləsinin qanunları əsasında formalaşmış bu cümlələrin eyni strukturu *Diese vier Schritte (bu dörd addım)* komponentinə bağlı olduğu respientə oxuma və ya dinləmə zamanı aydın olur və eyni zamanda belə təkrarlanma diskursun fikir bağlılığına da xidmət edir.

Cədvəldən görüldüyü kimi, struktura görə yerləşmə hər üç cümlədə dəyişməz qalır. Strukturun dəyişməməsi oxucuda və ya dinləyicidə bu cümlələrin bir –biri ilə əlaqəli olduğu fikrini yaradır və fikrin ardıcıl bağlanmasını təmin edə bilir.

Parafraz R. Bauqrاند və V. Dresler anlamında desək, sözün və ya söz birləşməsinin yeni elementlərlə ifadəsində yararır². Parafraz ifadənin dəyişməsi ilə yaranan məzmun rekurrentliyidir ki, bu da təkrarlanan zaman sinonimik xarakter daşıyır³. Bu tip təkrarlar

¹ 256 Focus online: http://www.focus.de/gesundheit/videos/abhaengig-von-nasenspray-vier-schritte-aus-der-sucht_id_5299320.html

² Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.51.

³ Yenə orada, s.62.

elmi diskurs üçün daha çox xarakterikdir. Parfraz müəllifin bir mənbəyə istinad edərək informasiyanı öz sözlərilə ifadə etməsidir. Lakin bu ifadə formasını elmi diskursda istifadə olunan sitatla eyniləşdirmək olmaz. Sitat deyilənin eyni ilə verilməsi, yəni vasitəsiz nitq formasında adresata çatdırılmasıdır¹. Parfraz diskursun məzmun bağlılığını yaradır və ən çox vasitəli nitq, Azərbaycan dilində *yəni, bu isə o deməkdir ki, yuxarıda deyildiyi kimi, müəllifin fikrinə əsasən və s.* ifadələrilə, elmi mətnlərdə mötərizə daxilində verilən işarə xarakterli yazı formaları (*Müq. et.; Bax.; vgl. Sieh:*), alman dilində isə *d.h., siehe oben, der Autor (Jahr, Seite) führt aus, dass ...* və s. ifadələrlə verilə bilər. Məs.:

■ *Eine Kommunikationsform, der etwa im Rahmen der Diskursanalyse besondere Aufmerksamkeit gilt, stellt die so genannte „masensmediale“ Kommunikation dar (vgl. Habscheid 2005)².*

Ellipsislər

R. Bauquand və V. Dresler ellipsisləri mətnin üst qatdakı elementlərin atılması ilə verilən struktur və məzmun təkrarı kimi izah edirlər³. Belə təkrarların anlaşılması üçün adresat ünsiyyət situasiyasından və ya kontekstdən konkret biliklər əldə etməlidir⁴.
s. 134).

Bildiyimiz kimi, elmi mətnlər dəqiqlik tələb edir, ona görə də, ellipsislər elmi mətnlər üçün xarakterik deyildir.

Ellipsislər cümlədə natamamlıq təsəvvürü yaradır və sintaktik elementlərin sayəsində dil elementlərinə qənaət kimi izah edilir⁵.

Alman dilçisi Y. Wernerə görə, ellipsislər sintaktik cəhətdən vacib olanın atılması deyil, başa düşmək üçün gərəkli olmayanın

---

¹ Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста, Москва: Либроком, 2010, s. 52-55.

² Habscheid S. Text und Diskurs. Wilhelm Fink&Go.2009, s.100

³ Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.51

⁴ Abdullayev K. Məmmədov A.Y., Musayev M.M., Üstünova K., Novruzova N.S, Hüseynov Ş.Q. Rzayeva G.N, Hacıyeva K.B., Ziyadova L.V., Fətəliyeva S.Q., Nağıyeva G.Q. Məhərrəмова G.A, Zeynalova Ş.T., Səlimova F.Q., Məhərrəмова V.H. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, s. 608

⁵ Bußmann H., Lexikon der Sprachwissenschaft, Stuttgart: Kröner 2008, s. 207

vacib olmamasıdır¹.

Proformlar

Proformlar R. Bauqrand və V. Dreslere görə, mənadaşıyan elementlərin daha yığcam elementlərlə əvəzlənməsi kimi izah edilir². Yəni proformlar özündən əvvəl və ya özündən sonra gələn cümlədə aid olduğu sözü və ya söz birləşməsini əvəz edir. Bura-ya əsasən əvəzlilər, əvəzlik zərfləri Pronominaladverbien) aiddir³.

Əksər hallarda əvəzlik proform kimi götürülür. Bu zaman mətn resipient üçün daha asan olsun deyə belə komponentlərlə qurulur. R. Bauqrand və V. Dresler proform deyəndə anafirik və kataforik əvəzlənməni nəzərdə tuturlar. Yəni əvəzlik özündən əvvəl gələn dil vahidinə işarə edirsə bu anafirik, sonrakı dil vahidinə işarə edirsə bu kataforik əvəzlənmə hesab edilir⁴. Nümunəyə baxaq:

■ *Frazeologizmlərdən həm bədii, həm publisist, həm də digər üslublarda istifadə olunur. Onlar ədəbi dilin yazılı növündə, əsasən bədii üslubda yazılan əsərlərdə, xüsusi üslubi rola malikdir*⁵.

Bu nümunədə proform olan “onlar” “frazeologizmlərdən” referentini göstərir. Məhz bu halda proform “onlar” anafirik koheziya xarakteri daşıyır.

Diskursda proform kimi əsasən şəxs əvəzlilikləri (*ich, er, sie, mən, o, onlar və s.*), işarə əvəzlilikləri (*o, bu, diese ... , jene ... , der və s.*), zərflər (*orda, burda, dort, hier, da və s.*), alman dilində əvəzlik zərfləri (Pronominaladverbien - *wobei, dabei, darauf, dazu, wozu və s.*) çıxış edir. Pronominaladverblər Azərbaycan dilində qoşmaya uyğun gəlir.

İnversiya

Mətnin komponentlərini bir-birinə bağlayan əsas vasitələrdən biri söz sırasıdır. Söz sırası problemini dərinəndən anlamaq üçün

---

¹ Werner A. Terminologie zur neueren Linguistik. Germanistische Arbeitshefte. Tübingen: Niemeyer, 1988, Bd. 2, s. 684–685.

² Beaugrande R., Dressler W. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, 1981, s.51

³ Yenə orada. s.38

⁴ Yenə orada. s. 65

⁵ AMEA, Filologiya məsələləri, Bakı, ”Elm və təhsil”, 2014, № 1, s.100

cümləni hökmən müəyyən kontekstdə götürmək lazımdır¹.

Inversiyanı K. Abdullayev mətndə müəyyən ümumi üzvvün əvvəldə deyil, mətn komponentlərinin arasında işləndiyini qeyd edir. “Burada əsas məqsəd o olur ki, ümumi üzvvünün orta mövqedə işlənməsi ilə, yəni həm özündən əvvəlki, həm də özündən sonrakı komponentlərə aid olmaları ilə bu komponentlərin bir-birinə daha möhkəm bağlanması əldə edilsin”². Alman dilinin qrammatik qanunları düzgün söz sıralı nəqli cümlənin əvvəlində subyektin, ondan sonra predikatın durmasını tələb edir³. Əks söz sırası predikatın deyil, məhz subyektin yerdəyişməsi zamanı baş verir. Demək, inversiya o zaman yaranır ki, subyekt predikatdan sonra gəlsin. Bu o məqsədlə edilir ki, subyektin cümlədəki məna yükü artırılsın⁴. Məs.:

■ *Michael Springer meint hingegen, »dass ein naturwissenschaftliches Studium ganz von selbst eine objektivwertfreie, nicht moralische Einstellung fördert. «Da bin ich anderer Ansicht»⁵.*

Burada 2-ci cümlə əks söz sıralı cümlədir. Burada danışan “**da**” yer zərfliyini cümlənin əvvəlində işlətməklə məhz əvvəlki cümlədəki fikrə öz əks münasibətini daha da vurğulamış olur və “**da**” yer zərfliyini bele deytik funksiyası bu cümlələrdəki formal bağlılığı təmin edir. Buradakı söz sırası müəllifin məhz hansı məqamda fərqli düşündüyünü eksplicit şəkildə dinləyiciyə çatdırır. Bu cümlənin deyilə bilmə imkanlarına baxaq:

***Da** bin ich anderer Ansicht.*

***Ich** bin da anderer Ansicht.*

*Ich bin **da** anderer Ansicht.*

***Anderer** Ansicht bin ich da.*

1-ci cümlədə müəllif məqsədi oxucuya məhz bu məqamda fərqli

---

¹ Abdullayev K. Məmmədov A.Y., Musayev M.M., Üstünova K., Novruzova N.S, Hüseynov Ş.Q. Rzayeva G.N, Hacıyeva K.B., Ziyadova L.V., Fətəliyeva S.Q., Nağıyeva G.Q. Məhərrəmova G.A, Zeynalova Ş.T., Səlimova F.Q., Məhərrəmova V.H. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı: Mütərcim, 2012, 608 səh. s. 238.

² Yəne orada. s.157.

³ Арсеньева М. Г., Гасилевич Е. В., Замбржицкая А. А., Терешенкова Р. А., Цыганова И. А. Грамматика немецкого языка. Практический курс. 2-е издание. Москва: Высшая школа, 1962, 427 с. s.296-297

⁴ Yəne orada. s.297.

⁵ Spektrum der Wissenschaft , №8, 2014 s.7

düşündüyünü, 2-ci cümlədə yalnız onun fərqli düşündüyünü, 4-cü cümlədə isə onun məhz fərqli düşündüyünü diqqətə cəldirməyə istəyir. Lakin 1-ci və 3-cü cümlələrdə müəllifin məqsədi dəyişməz qalır. Lakin diskursda söz sırasının 1-ci cümlədə olduğu kimi verilməsi xüsusi məqam yaradır və „da“ zərfliyinin kommunikativ yükü artmış olur

Alman dilində feilin nəqli cümlədə I yerdə durması qaydalara ziddir, ancaq diskursda bu xüsusi məqam yaradır, yəni cümlənin ekspressivliyi, emosionallığı və informasiya dəyəri artmış olur¹. Bu zaman təsəvvürlənən feil situasiyaya işarə etməklə deyətiq məqam yaradır. Məs..

■ *Betrachtet man Texte als Vermittlungsinstanzen sozialen Wissens, kommt dem Begriff der Kommunikation bzw. des kommunikativen Handelns eine zentrale Bedeutung zu: Texte existieren nicht in einem luftleeren Raum, sondern sie sind eingebettet in eine kommunikative Konstellation*².

Bu tip cümlələr Azərbaycan dilinə tərcümə edildikdə alman dilində yaratdığı emosionallığı qismən, bəzənsə tamamilə itirir.

Bağlayıcıların koheziv rolu

Segmentləşmədə morfoloji forma mühüm rol oynayır. Burada başlıca rol bağlayıcılara aiddir. Bağlayıcılar diskurs komponentlərinin zəncirvari bağlanması xüsusi yeri var. Lakin bu bağlayıcıların mürəkkəb cümlələrdə yerinə yetirdikləri funksiyasından bir qədər fərqlidir. Mürəkkəb cümlənin komponentləri məna müstəqilliyinə, intonasiya bitkinliyinə malik olmadığı üçün sadə cümlə hesab edilmir və şərti olaraq “cümlə” adlandırılır³. Diskursda isə bu bağlayıcılardan əvvəl intonasiya bitkinliyi var və bu cümlələr məna müstəqilliyinə malikdir. İstər Azərbaycan dilində, istərsə də alman dilində tabelilik və tabelilik əlaqələri yaradan bağlayıcılar vardır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, biz burada onların mürəkkəb cümlə daxilində deyil, məhz diskursun komponentləri arasındakı bağlılıq funksiyasından bəhs edəcəyik. Bağlayıcıların diskurs komponentləri arasındakı koheziv roluna nəzər salaq:

---

¹ Christina G., Frank J., Textlinguistik und Textgrammatik. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s.195.

² Habscheid S. Text und Diskurs. Wilhelm Fink&Go.2009,s. 14

³ Kazımov Q.Ş. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı:Təhsil , 2007, s.85

■ *Hesab edirəm ki, elektron dərslilər şagirdlərin təlimə olan marağının artırılmasında böyük rol oynaya bilər. **Çünki** hal-hazırda azyaşlı uşaqlar belə kompüter texnologiyası ilə işləməyi bacarır, boş vaxtlarını kompüter arxasında özləri üçün maraqlı olan oyunlar oynamaqla, cizgi filmlərinə və filmlərə baxmaqla və s. şəkildə keçirməyi çox sevirlər. Elə bu səbəbdən də dərslərin elektron formada olması həm şagirdlərin maraqlarının təmin olunmasına, həm də müəllimin şagirdi öyrətmək məqsədinə çatmasına xidmət göstərmiş olar. **Lakin** bu o demək deyil ki, dərslər başdan sona kimi kompüter vasitəsilə həyata keçirilməli və ya bütün dərsləklərin elektron forması hazırlanmalıdır. **Əgər** bütün dərsləklərin elektron variantı olarsa, o zaman şagirdlərdə kitab oxumaq, müxtəlif qəzet və jurnalları mütləq etmək bacarığı formalaşmış, onlarda ümumiyyətlə kitaba marağ qalmaz. Bundan əlavə kompüter arxasında həddindən artıq vaxt keçirmək sağlamlığa ziyandır və orqanizmin şüalanmasına səbəb olur. Bu isə gələcəkdə xəstəliklərin yaranmasına təsir göstərir¹.*

Burada əvvəlcə müəllif elektron dərsləklərə olan tələbatı oxucuya çatdırır və buna səbəb kimi azyaşlı uşaqların da kompüter biliklərinin olmasını səbəb gətirir. Bu zaman səbəb rolunda cümlədə **çünki** bağlayıcısı çıxış edir. **Çünki** bağlayıcısının olmaması cümlələr arasında boşluq yaradar və onların bağlılığı pozulardı. Eləcə də növbəti cümlədə **lakin** bağlayıcısının iştirakı özündən əvvəlki cümlədəki fikirlə ziddiyyət təşkil etməklə cümlələr arasında koheziv məqam yaratdığını görürük. Yəni müəllif oxucuya elektron vəsaitlərinin təlimdə nə qədər önəmli olduğunu qeyd etsə də, bunun heç də fasiləsiz tətbiqini nəzərdə tutmur. **Əgər** bağlayıcısı növbəti ardıcılıqda oxucuya yeni informasiyaya hazırlıq işarəsi verməklə elektron dərsləklərin fasiləsiz tətbiqi zamanı yaranan biləcək əks təsirləri catdırır və onların tətbiqində müəyyən şərtlərin vacib olduğu fikrini əvvəlki cümlədəki fikirlə bağlayır. Lakin bu bağlayıcıların hər birindən əvvəl gələn cümlələr, eləcə də bu bağlayıcıların iştirakı ilə yaranmış cümlələr həm intonasiya bitkinliyinə, həm də mənə müstəqilliyinə malikdir. Göründüyü kimi, bu diskurs parçasında səbəb (**çünki**), qarşılaşdırma (**lakin**) və şərt (**əgər**) bağlayıcıları bir-birinin ardınca diskursun komponentlərini bağlamaqla nəticədə həm də ümumi fikrin əlaqələnməsinə və

---

¹ Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı. Materiallar. Qafqaz Universiteti. Bakı, Azərbaycan. 18-19 April 2014, s.456.

bütövləşməsinə xidmət edirlər.

Deyiktik vasitələrin koheziv xarakteri

Deykissis mətndə və ya diskursda işarəvi xarakterli vasitələrdir. Bu deyiksislər yerinə yetirdiyi funksiyasına görə müxtəlif formada qruplaşdırılır¹.

Şəxs bildirən deyiksislərə şəxs əvəzlilikləri aiddir. Burada işlənən əvəzliliklər *ich, du, er, wir, mən, biz* ... və s. diskursda baş verən proseslərin yiyəsini işarələyir.

Elmi diskursdakı *wir (biz)* ilə bağlı ifadələrdə (*... nümunələr əsasında gözdən keçirək; təsəvvür edək ki, ... ; burada ... tətbiq etsək; vergleichen wir; ... können wir folgen; Während wir ... zurückschauen; Stellen wir uns nun vor, ... ; Was lernen wir also...;* və s.) bu əvəzlilik oxucuya və ya dinləyiciyə ünvanlanmışdır, müəllifin məhz onlarla əməkdaşlığına işarə xarakterinə malikdir. .

Obyekt deiksislərinə alman və Azərbaycan dillərində işarə əvəzlilikləri *o, bu, der, die, das, diese ... , jene ...* aiddir.

Lokal deiksislər olan *hier (burada), dort (orada), da (burada, bu zaman)* danışıq situasiyasında danışıqın yerini işarələyir *Da (burada, bu zaman)* situativ zərflikdir.

Ondan fərqli olaraq *hier-* və *dort-* dəqiq yer, məkan ifadə edir. Ona görə də bu zərfliklər pozisiya bildirən zərfliklərdir. Elmi diskursda danışan *da-* ifadəsini işlətmək dinləyicinin diqqətini obyektə və ya real məkana yönəltmək niyyətinə sahibdir. *Hier-* həm də *“bu işdə”* təsəvvürü yaradır.

Diskursda *heute, heutzutage (bu gün), gestern (dünən), jetzt (indi), dann (sonra), damals (o vaxt), früher (əvvəllər), zurzeit, derzeit (hal-hazırda)* və s. zaman zərfləri **zaman deyiksisləri** kimi çıxış edir².

Alman dilində *heute (bu gün)* zərfi *gestern (dünən)* zərfi ilə təzad təşkil edir. Lakin elmi mətnlər üçün *heute (bu gün)* və *früher (əvvəllər)* qarşılaşması daha çox xarakterikdi³.

Jetzt (indi) bəzən hallarda *hier (burada)* kimi danışanın yeri və zamanı eyni olduğuna işarə edir. *Jetzt dann, damals* deiksisləri oppozisiya

---

¹ Graefen G. Der wissenschaftliche Artikel: Textart und Textorganisation / Frankfurt am Main ; Herausgegeben von Konrad Ehlich. Berlin : Lang, 1997, s.203- 260.

² Veysəlli F. Diskursun təhlilinə giriş. Bakı: Təhsil, 2010, s.53

³ Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8: Лингвистика текста / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Т. М. Николаевой. Москва: Прогресс, 1978, s.30

təşkil edir.

Substitusiyaların koheziv rolu

Substitusiya dilçilik ensiklopediyasında əvəzetmə, əvəzetmə əməliyyatlarında əvəzetmənin sinonimi kimi, əvəz edən elementin əvəz olunandan kiçik və ya böyük olması kimi izah edilir¹.

Substitutiv elementlər referensə uyğun olmalı və aid olduğu referensi yenidən təkrarlamalıdır². Lakin bu əvəzedici elementlər rekurentliklə qarışdırılmamalıdır, yəni formaca deyil, məzmunca uyğunlaşmalı və təkrarlanmalıdır. Bu elementlər diskursdakı ardıcıl cümlələrdə komponentlərin əvəzlənməsi ilə yaranan koheziv hadisəsini həyata keçirir. Bura dil elementlərinin referens identikliyi olan sinonimlər, hiperonimlər, metaforlar aiddir³. Eyni zamanda metonim, əvəzedici sözlər və ya söz birləşmələri də bura aid edilə bilər. Əvəzedici sözlər və ya söz birləşmələri diskursda sinonimik funksiya daşıyır. Lakin bu elə xüsusi sinonimlikdir ki, formasını tamamilə dəyişmiş komponentlər yalnız kontekstdə bu funksiyanı daşıyır və kontekstdən kənar da onların sinonim kimi işlənməsi qeyri mümkün olur. Məs.:

■ *Zweifellos leisten **Vitamin C und Co** dem Organismus gute Dienste, und zu Recht empfehlen Ärzte, viel frisches Obst und Gemüse zu essen. Der Nutzen von Extragaben **solcher Stoffe** ist jedoch inzwischen umstritten – mindestens seit herauskam, dass **Vitamin C** das Leben von Fadenwürmern eher verkürzt als verlängert*⁴.

Bu nümunədə “**Vitamin C und Co**” ifadəsini „**solcher Stoffe**“ ifadəsi əvəz etməklə sinonimik məzmun yaradır ki, bu da hər iki cümlədəki fikrin bağlılığını təmin edir.

Digər tərəfdən bu misalı nəzərdən keçirdikdə görürük ki, bu ifadələr arasındakı əlaqə “**solcher**” (**belə, bu cür**) işarə əvəzliyi vasitəsilə qurulur. Belə ki, bu ifadələr müəyyən kontekstdə sinonimik hadisə yaradır, istənilən hal üçün onlar sinonimik ifadə ola bilməzlər.

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

---

¹Dilçilik ensiklopediyası. II cild / prof. F.Veysəllinin redaktəsi ilə. Bakı: Mütərcim, 2008, s.280

² Gürsoy E. Kohäsion und Kohärenz in mathematischen Prüfungstexten türkisch-deutschsprachiger Schülerinnen und Schüler: Eine multiperspektivische Untersuchung (Mehrsprachigkeit), Waxmann Verlag GmbH, Auflag:1, 2016, s 70.

³ Yenə orada. s.71

⁴ Spektrum der Wissenschaft, №8, 2014s.14

1. Mənt dilçiliyində diskurs və mətnə tarixi yanaşma göstərir ki, diskurs termini başlanğıc mərhələdə mətn termininin sinonimi kimi işlənmişdir. Sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, bu terminlər heç də eyni anlayışlar deyildir.
2. Diskurs daha çox iki anlamda özünə yer tutur: kommunikativ hadisə kimi və diskurs şifahi və yazılı mətnin institutlaşmış tipi kimi. Bu tədqiqat işi göstərdi ki, diskurs mətnin əsasında reallaşır. Bəzi məqamlarda mətn və diskurs anlayışları üst-üstə düşə bilər. Lakin diskurs mətnə xas olmayan xüsusiyyətləri də özündə birləşdirir. Bunlar kontekst, situasiya, ünsiyyət iştirakçıları, ekstralingvistik faktorlar, bir və ya bir neçə mətdir. Eyni zamanda mətndən fərqli olaraq diskursun öz “xüsusi qrammatikası” var və bu qrammatika situasiya və kontekst daxilində ünsiyyət iştirakçılarının dünyagörüşü və bilikləri fonunda spontan formalaşır.
3. Diskursu yaradan faktorlar mətni yaradan faktorlarla üst-üstə düşür. Lakin diskursun yaranmasında digər faktorlar - ekstralingvistik faktorlar, situasiya, ünsiyyət iştirakçıları və kontekst də mühüm rol oynayır. Bütün bunları nəzərə alsaq diskursa belə tərif verə bilərik: “Diskurs ekstralingvistik faktorları, situasiyanı, ünsiyyət iştirakçılarını və konteksti özündə cəmləşdirərək reallaşan mətdir”.
4. Diskursun təşkilində koheziya və koherentlik müstəsna rola malikdir. Belə ki, diskursun üfüqi bağlanmasını formal-qrammatik vasitələr, yəni koheziya vasitələri, diskursun şaquli əlaqələnməsini və bütövləşməsinə isə koherent vasitələr həyata keçirir.
5. Koheziya vasitələri diskursda fasiləsizliyi təmin etməklə cümlələri bir- birinə bağlayır və nəticədə silsilə şəklində diskursun mətni formalaşır. Koheziya vasitələri respientə diskurs parçalarını bir- birinə bağlamaqla deyiləni və ya yazılanı sürətli anlamaqda kömək edir. Bu vasitələr olmadan mənasız və əlaqəsiz cümlələr yığını heç bir diskurs yarada bilməz.
6. Hər bir üslub özünün alt üslublarına bölündüyü kimi bu üslublar əsasında formalaşmış diskursu da müvafiq alt diskurslara bölmək olar. Elmi diskursun janrları da elmi üslubun alt üslubları əsasında formalaşma bilər. Bu zaman diskursun tipi “elmi diskurs”, onun janrları isə elmi üsluba əsasən formalaşmış şifahi və yazılı diskurslar olacaqdır. Bura

monoqrafiya, dissertasiya, dərslik, mühazirə, elmi müsahibə, elmi məruzə və s. aiddir

7. Qeyd etdik ki, diskursun təşkilində koheziya aparıcı rola malikdir. Elmi diskurs isə bu vasitələrin işlənməsində xüsusi həssaslıq tələb edir. Bu diskursda dəqiqlik, aydınlıq vacib olduğu üçün koheziya vasitələri oxucuda və ya dinləyicidə məzmunu anlamaqda çəşqınlıq yaratmamalıdır. Azərbaycan və alman dilli elmi diskurslar üzərində aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, bəzi koheziya vasitələri (məsələn, hər iki dildəki III şəxsin təkində olan əvəzliliklər) diqqətlə seçilməlidir. Əks təqdirdə deyilənin hansı referentə aid olması çətinlik yaradır, bəzən də anlaşılmaz olur. Xüsusilə alman dilli elmi diskursun Azərbaycan dillə tərcüməsi zamanı diqqətli olmaq tələb olunur. Alman dilindəki hər üç cinsə aid olan əvəzliliklər “er, sie, es” Azərbaycan dilinə “o” əvəzliyi kimi tərcümə olunur. Bu zaman “o” əvəzliyinin hansı referentə aid olması məsələni çətinləşdirir.
8. Diskursu təşkil edən faktorlardan biri də ekstralinqvistik amillərdir. Yazıda bu faktorlar punktuasiya işarələri, qrafik vasitələrilə həyata keçirilsə, sifahi diskursda bu rol intonasiyaya aiddir. İntonasiya söyləmləri bir-birinə bağlamaqla diskursun davamını və inkişafını təmin edir. Burada koheziv funksiyanı səsin tonu, aksent, fasilə və digər fonetik vasitələr həyata keçirir.
9. İntonasiya şifahi diskursda xüsusi status daşıyır. Belə ki, fikrin respientə düzgün çatdırılması və anlaşılıqlı olması ünsiyyət iştirakçılarının öz danışıq səriştəsindən birbaşa asılıdır. İntonasiya diskurs zamanı dinləyiciyə fikrin tamamlanmadığını və ya tamamlandığını, növbəti fikrə keçidi, əvvəlki fikirdə hansı referentə işarə edildiyini və s. xəbər verməklə dinləyiciyə diskursun mətnini koqnitiv formada qurmağa və anlamağa imkan verir.
10. Şifahi diskurs spontandır, çox vaxt bildiyimiz qrammatik formalardan kənar yarana bilir. Bu heç də dinləyicidə çəşqınlıq yaratmır. Bu zaman yaranan “qrammatik qüsurlar” intonasiya vasitəsilə tənzimlənilir.
11. Qrammatik koheziya vasitələri istər şifahi diskursun, istərsə də yazılı diskursun təşkilində əsaslı rola malikdir. Bu tədqiqat işində koheziya vasitələri aşağıdakı kimi göstərilib:

rekurentlik, paralelizlər, parafraz, ellipsislər, proformlar, inversiya, bağlayıcılar, deyktik vasitələr, substitusiya.

12. Tədqiqat işində koheziya vasitələri alman və Azərbaycan dilli elmi diskurs parçaları üzərində müqayisəli təhlil edilmişdir. Bu zaman aydın oldu ki, diskursda hər iki dilin qrammatik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla koheziya vasitələri eyni funksiyaları yerinə yetirir.

Tədqiqatın əsas məzmunu çap olunmuş aşağıdakı tezis və məqalələrdə əksini tapmışdır:

1. Mətn dilçiliyi: tarixi və müasir yanaşma , ADU, “Elmi xəbərlər” , №3, 2013, səh. 161-164.
2. Semiotik görüşlər. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri“, №3, 2011, səh. 70-74.
3. Mətn və diskurs. ADU, “Elmi xəbərlər”, №4, 2013, səh. 121-125.
4. Elmi diskursun xarakterik xüsusiyyətləri , AMEA, “Tədqiqatlar“, №1, Bakı, 2013, səh. 59-63.
5. Elmi diskursun üslubi keyfiyyətləri. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, „ Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVIII respublika elmi konfransının materialları“, II cild, Bakı, 2013, səh. 218 – 220.
6. Лексико-синтаксические аспекты когезии в немецком и азербайджанском научном дискурсе. “Філологічні науки”. Выпуск 24 Полтава, 2015, с. 65-69.
7. Rekkurentlik əsas koheziya vasitəsi kimi. “Azərbaycanda xarici dillər” , №3 (29), 2015, səh. 84-88.
8. Diskursun tip və janrları. Azərbaycan Dillər Universitetinin “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” adlı Respublika elmi-praktiki konfrans. Bakı, 2017, səh. 313-314.

**Особенности когезии дискурса
(на основе материалов немецкого и азербайджанского языков)**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена изучению особенностей когезии научного дискурса на основе материалов азербайджанского и немецкого языков.

Работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка, использованной литературы.

В введении дается информация о структуре диссертации, обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи исследования, а также отмечается новизна, теоретическая и практическая значимость, методы и источники, говорится об объекте и предмете исследования, а также о ее апробации.

В первой главе диссертации изучены термины «текст» и «дискурс», обсуждаются исторический и современный подход к ним, указано, что в лингвистике текст интерпретируется как абстрактная, формальная конструкция, а «дискурс» актуализации текста - с точки зрения когнитивных процессов, связанных с коннотацией, участников коммуникации и экстралингвистических факторов.

Вторая глава посвящена вопросам о научном дискурсе и его стилистических особенностях, типах и жанрах дискурса.

В третьей главе исследованы средства когезии в научном дискурсе, изучены эти средства на конкретных материалах научного дискурса азербайджанского и немецкого языков.

В заключении обобщаются результаты проведенного исследования.

По теме диссертации опубликовано 8 работ.

**Features of cohesion of a discourse
(on the basis of materials of the German and Azerbaijani languages)**

SUMMARY

The thesis is devoted to studying of features of cohesion of a scientific discourse on the basis of materials of the Azerbaijani and German languages.

Work consists of introduction, three heads, the conclusion and the list, the used literature.

In introduction information on structure of the thesis is given, relevance of a subject is proved, the purposes and research problems are defined, and also novelty, the theoretical and practical importance, methods and sources is noted, it is told about an object and an object of research, and also about its approbation.

In chapter 1 of the thesis the terms "text" and "discourse" are studied, discussed historical and modern approach to them, it is specified that in linguistics the text is interpreted as an abstract, formal design, and "discourse" of updating of the text - from the point of view of the cognitive processes connected with a konsituation, participants of communication and extralinguistic factors.

Chapter 2 is devoted to the questions of a scientific discourse and its stylistic features, types and genres of a discourse.

In a chapter 3 means of cohesion in a scientific discourse are investigated, these are studied tools on specific materials of a scientific discourse of the Azerbaijani and German languages.

In the conclusion results of the conducted research are generalized.

On a thesis were published 8 works.

Kağız formatı: 60/84 16/1

Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

ИЛЬХАМА МАМЕДТАГИ кызы МАМЕДОВА

**ОСОБЕННОСТИ КОГЕЗИИ ДИСКУРСА
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ НЕМЕЦКОГО И
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ)**

5704.01– Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по филологии**

БАКУ – 2018